

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

ОХРИМЕНКО Ганна Валеріївна

УДК 271-9 [271.2+271.4] : 2-756 (477-25)

**ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ УКЛАДАННЯ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ
УНІЇ ТА ПОЛЕМІКИ ЩОДО НЕЇ У РОБОТАХ ВИКЛАДАЧІВ
ТА СТУДЕНТІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ**

09.00.11 – релігієзнавство (історичні науки)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Острог – 2013

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Міжконфесійні відносини в Україні були та залишаються в центрі уваги науковців завдяки постійному зростанню ролі релігійного чинника в усіх сферах суспільно-політичного життя країни. Значний вплив на становлення та розвиток українських церковно-релігійних традицій мали довготривалі суперечності між православною та католицькою церквами. За останні десятиліття в Україні була опублікована низка студій різного рівня, присвячених одній із найдраматичніших тем у житті українського православ'я – ліквідації церковної ієрархії внаслідок укладання унії у Бересті кінця XVI ст. Загалом події XVI-XVII ст. викликають особливе зацікавлення сучасних науковців, адже вони спричинили не лише кардинальні зміни в духовному, культурному та громадському житті, але і перехід від середньовічних моделей, заснованих на ототожненні церкви з державою та поєднанні релігії з політикою. Зокрема, досліджують державно-церковні та міжконфесійні відносини цього періоду А. Колодний, П. Кралюк, О. Саган, Л. Тимошенко, Л. Филипович, П. Яроцький та інші.

Водночас різноплановість сучасних дискусій довкола історичних подій та явищ, пов'язаних із православно-католицьким діалогом періоду «українського відродження», потребує розгляду зазначеної проблеми через призму концепцій наукової еліти попередніх епох, зокрема представників Київської духовної академії (КДА) як навчально-просвітнього осередку XIX – початку XX ст. Цей спеціалізований вищий навчальний заклад, що належав до системи освіти Російської імперії, переважну частку своєї адміністративної та навчально-виховної діяльності підпорядкував постановам Святішого Синоду. Та незважаючи на великоросійську синодальну політику уніфікації всіх напрямків діяльності духовних закладів, професорсько-викладацький склад та студентство КДА звертались до наукових тем у сфері церковної історії, що стосувались української проблематики. Однією з таких тем став розгляд умов існування Руської православної церкви та духовенства в складі Речі Посполитої.

Актуальність дисертаційної роботи обумовлена відсутністю у сучасному українському релігієзнавстві ґрунтовного дослідження наукової спадщини як професорсько-викладацького складу, так і студентства КДА у висвітленні питань укладання Берестейської унії та полеміки щодо неї для подальшого розвитку православної церкви. Окрім того, важливим для сучасної історичної науки залишається проблема встановлення впливу наукових напрацювань представників академії на подальші наукові студії з питань Берестейської унії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри релігієзнавства Національного університету «Острозька академія» «Релігійний фактор у контексті суспільних і світоглядних трансформацій» (номер державної реєстрації 0109U003226). Тема дисертації затверджена вченою радою Національного університету «Острозька академія», протокол № 5 від 29 грудня 2005 р., уточнена вченою радою Національного університету «Острозька академія», протокол № 2 від 27 вересня 2012 р.

Мета та завдання дослідження. Метою роботи є здійснення комплексного історико-релігійно-знавчого аналізу поглядів викладачів та студентів КДА другої половини ХІХ – початку ХХ ст. щодо проблеми укладання Берестейської унії та полеміки щодо неї.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- визначити основні етапи розвитку КДА, а також напрямки наукових пошуків її професорсько-викладацького складу та студентства у сфері церковної історії;
- виявити погляди щодо основних причин інституційного занепаду православної церкви кінця ХVІ ст., запропоновані викладачами та студентами КДА;
- проаналізувати оцінки представників КДА у питанні введення Берестейської унії як потреби реформування церковного устрою православної церкви;
- розкрити бачення представників КДА на діяльність уніатської церкви в першій половині ХVІІ ст.;
- з'ясувати значення полемічної літератури як методу міжконфесійної боротьби на основі досліджень студентів та викладачів КДА;
- дослідити формування історичних стереотипів «прогресивних» та «тенденційних» полемістів у наукових розвідках студентів КДА.

Об'єктом дослідження є науковий доробок викладачів та студентів КДА.

Предмет дослідження – висвітлення проблеми укладання Берестейської унії та значення полеміки щодо неї у наукових роботах представників КДА.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від 40-х рр. ХІХ ст. до 1917 р. Вибір *нижньої хронологічної межі* пов'язаний із відкриттям у 1841 р. окремої спеціалізованої кафедри церковної та цивільної історії, що спричинило активний розвиток наукової діяльності професорсько-викладацького складу в напрямку дослідження переломних періодів в історії православної церкви. У контексті цього, подіям кінця ХVІ – першої половини ХVІІ ст., які спричинили реформування Київської митрополії та утворення уніатської церкви, приділялась особлива увага. *Верхня хронологічна межа* – 1917 р. – визначається припиненням видання наукового друкованого видання «Труди КДА» та, відповідно, зниженням наукової активності у сфері церковної історії представниками КДА.

Територіальні межі дослідження визначаються межами Київського духовного навчального округу, на території якого впродовж ХІХ – початку ХХ ст. КДА здійснювала свою науково-просвітницьку діяльність.

Методи дослідження. У роботі були використані принципи наукового пізнання, методи загальнонаукового та історично-релігійно-знавчого аналізу. Досягнення принципу об'єктивності реалізується в дослідженні шляхом вивчення наявної наукової літератури, урахування різних точок зору на досліджувану проблему. Застосування принципу історизму дало змогу здійснити розгляд поглядів представників КДА другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на важливі історичні періоди розвитку українського православ'я та уніатства. Принцип багатовекторності допоміг встановити об'єктивні аргументи та суб'єктивні позиції представників КДА

на розглянуту проблему. Використання системного підходу дозволило встановити взаємозв'язки між науковими роботами представників КДА, присвячених Берестейській унії та полемічній літературі як засобу обговорення причин і наслідків її введення.

Історико-генетичний метод допоміг визначити зміни в напрямках наукових досліджень представників КДА у сфері церковно-релігійної історії. За допомогою проблемно-хронологічного методу було здійснено відтворення основних етапів становлення та розвитку КДА у логічній послідовності. Порівняльно-історичний метод використовувався при дослідженні поглядів представників КДА щодо становища православної та уніатської церков у контексті унійних процесів першої половини XVII ст. Метод інтенційного аналізу дозволив виявити суб'єктивність у поглядах представників КДА на значення уніатської полеміки. За допомогою методу систематизації та узагальнення сформовано конкретні результати дисертації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в українській історіографії дослідницька увага зосереджена на всебічному аналізі поглядів представників КДА на проблему укладання Берестейської унії і полеміки щодо неї. У дисертації сформульовано низку теоретичних положень, що відзначаються науковою новизною.

Уперше:

- встановлено, що причини інституційного занепаду Київської митрополії православної церкви викладачі та студенти КДА академії вбачали в зовнішньому цілеспрямованому впливові правителів Великого князівства Литовського та зловживанні правом патронату для руйнування чіткої церковної православної ієрархії. Водночас доведено, що у студентських дисертаційних роботах відсутній розгляд внутрішньоцерковних причин кризового стану Київської митрополії;

- з'ясовано об'єктивні причини тенденційних поглядів викладачів та студентів КДА щодо негативної ролі Берестейської унії, яка розглядалась виключно як інструмент для розширення сфери впливу католицизму. Оскільки навчальний заклад належав до структури загальної системи вищої духовної освіти Російської імперії та підпорядковувався Святішому Синоду, професорсько-викладацький склад і студентство апіорно не могли займати позицію, протилежну ортодоксально православній. Окрім того, київські академісти кінця XIX – початку XX ст. працювали з обмеженим масивом документальних першоджерел;

- простежено, що у контексті поданої критичної оцінки діяльності уніатської церкви представники КДА визнавали низький моральний та освітній рівень православного духовенства і надавали позитивну характеристику уніатським митрополитам у спробі поліпшення морально-освітнього становища духовенства Київської митрополії.

- на основі напрацювань представників КДА обґрунтовано важливість дослідження полемічної літератури як важливого історичного джерела вивчення причинно-наслідкового значення Берестейської унії для розвитку православної церкви. Встановлено, що особливу увагу викладачі та студенти приділили дидактичній функції православного полемічного письменства, вважаючи її

«прогресивним» явищем. Водночас, було сформовано стереотип «тенденційності» латино-уніатської полеміки за умов відсутності детального аналізу текстів.

Удосконалено:

- попередні наукові напрацювання про науковий доробок представників КДА у сфері церковно-релігійної історії;
- узагальнено погляди сучасних дослідників про науковість критики з дотриманням «православності» у дослідженнях представників КДА.

Отримали подальший розвиток:

- твердження про те, що в КДА було сформовано повноцінну церковно-історичну школу, яка займалась дослідженням важливих етапів розвитку українського православ'я, починаючи з 40-х рр. XIX ст.;
- судження про те, що полемічна література є важливим історичним джерелом у вивченні проблеми укладання Берестейської унії та інституційного становища Київської митрополії кінця XVI – першої половини XVII ст.

Теоретичне значення дисертації полягає у комплексній розробці обраної проблематики. Порушено та розв'язано низку історичних та релігієзнавчих проблем, пов'язаних із ключовими періодами розвитку та існування українського православ'я. Реалізація поставлених завдань дозволила краще зрозуміти наукові пошуки представників КДА у сфері церковно-релігійної історії, зокрема у питанні становища православної церкви в період прийняття Берестейської унії.

Практичне значення дисертації. Дослідження доповнює наукові розробки з історії православної церкви та є внеском у розвиток української релігієзнавчої науки. Зібраний фактаж дисертаційної роботи певною мірою заповнює відсутність комплексних праць, пов'язаних із висвітленням поглядів викладачів та студентів КДА другої половини XIX – початку XX ст. на важливі етапи розвитку українського православ'я. Результати дослідження можуть бути використані при написанні навчально-методичних посібників, узагальнюючих праць з історії православної та уніатських церков в Україні, при підготовці до лекційних та семінарських занять із загальноісторичних, релігієзнавчих та історіографічних курсів у навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження. Результати наукового дослідження знайшли відображення в публікаціях, доповідях і виступах на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: Всеукраїнська наукова конференція «Мелетій Смотрицький та Петро Конашевич-Сагайдачний як вихованці Острозької академії XVI – XVII ст.» (Острог, 30 жовтня 2007); XVIII-XIX, XXI Міжнародна конференція «Історія релігій в Україні» (Львів, 12-15 травня 2008; Львів, 12-15 травня 2009; Львів, 23-26 травня 2011); Міжнародна наукова конференція «Традиція і культура. Минуле, теперішнє та майбутнє: когерентність в історії» (Київ, 12-13 грудня 2008); Всеукраїнська наукова конференція «Князь Костянтин Іванович Острозький в історії Центрально-Східної Європи» (Острог, 25 листопада 2010); Міжнародна науково-практична конференція «Центрально-Східна Європа: двадцять років системних трансформацій і геополітичних змін» (Рівне, 24 січня 2012).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 11 наукових статей, 5 із яких у фахових виданнях.

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дисертації. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (330 позицій). Загальний обсяг дисертації становить 199 сторінок, основний текст займає 160 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, основні завдання, об'єкт, предмет і хронологічні межі дослідження, наукову новизну, розкрито теоретичне та практичне значення роботи і висвітлено апробацію отриманих результатів.

У **першому розділі «Історіографія та джерела дослідження»** здійснено історіографічний аналіз та охарактеризовано джерельну базу дослідження. У підрозділі 1.1 *«Стан наукової розробки проблеми»* з'ясовано ступінь висвітлення теми в науковій літературі. Загальна характеристика історіографії запропонованої наукової проблеми охоплює такі аспекти дослідження: 1) представлення ідей професорсько-викладацького складу КДА другої половини ХІХ – початку ХХ ст. щодо значення цього спеціального навчального закладу для історичної науки; 2) розгляд наукових розробок українських дослідників та представників діаспори 30-80 рр. ХХ ст. з основних напрямків діяльності КДА; 3) характеристика поглядів сучасних українських науковців про роль КДА для становлення історико-релігієзнавчої науки.

Перші розвідки про основні напрямки діяльності КДА, що належать її викладачам Д. Вишевському, С. Голубєву, митрополиту Макарію (Булгакову), І. Малишевському, М. Петрову, Ф. Тітову¹, не вирізнялись аналітичністю та структурованістю в подачі матеріалу. Тематично вони охоплювали різноманітні сфери функціонування академії, але не ставили перед собою окремим завданням надати належної характеристики науково-дослідній спадщині власної альма-матер. Їх узагальнені праці стали лише цінним джерелом, що акумулювало основну фактичну базу для подальших досліджень.

У період 30-80-х рр. ХХ ст. дослідженням наукової спадщини професорсько-викладацького складу КДА частково займалися представники діаспори І. Власовський, Д. Дорошенко, О. Лотоцький та І. Патрило². Юридична і

¹Вишевский Д. Киевская Академия в первой половине 18 столетия (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время) / Д. Вишевский // ТКДА. – 1902. – январь. – С. 23-67.; Голубев С. Киевская Академия в конце XVII и начале XVIII ст. / С. Голубев // ТКДА. – 1902. – октябрь. – С. 300-325.; Малышевский И. Историческая записка о состоянии Академии в минувшее пятидесятилетие / И. Малышевский // ТКДА. – 1869. – ноябрь. – С. 65-138.; Петров Н. Значение Киевской Академии в развитии духовных школ в России с учреждения Св. Синода в 1721 году и до половины XVIII века / Н. Петров // ТКДА. – январь. – 1904. – С. 520-577.; Титов Ф. Киевская духовная Академия в эпоху реформ / Ф. Титов // ТКДА. – июль, сентябрь. – 1910. – С. 483-494; С. 80-95.

²Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – репринтне вид. 1955 року. – К., 1998. – Т. 1. – 294 с.; Дорошенко Д. Православна церква в минулому та сучасному житті українського народу / Д. Дорошенко; передмов. Українське Православне Братство св. Володимира в Торонто. – Берлін: Нація в поході, 1940. – 70 с.; Лотоцький О. Українські джерела церковного права / О. Лотоцький. – Варшава, 1931. – 225 с.; Патрило І. Джерела і бібліографія історії Української Церкви / І. Патрило. – Рим, 1975. – Т.1. – 376 с.

бюрократична залежність КДА від російських урядових кіл стала основним мотивом для критичної оцінки її просвітницько-наукової значущості. З історіографічного погляду має цінність наукова стаття «Вклад Київської Духовної Академії і її «Трудів» на культурному і богословському відтинках» (Нью-Йорк; Торонто, 1988) А. Жуковського. Це перше аналітичне дослідження, в якому було здійснено спробу надати об'єктивну оцінку науково-дослідного вкладу професорського складу та студентства в дослідження історії Руської церкви.

Починаючи з кінця 90-х рр. XX ст., науковий інтерес до КДА отримує тенденцію до зростання. Загалом, політично-ідеологічні умови функціонування церковних інституцій другої половини XIX – початку XX ст., до числа яких належала і КДА, отримали обґрунтування у працях Е. Бистрицької, С. Жилюка, О. Ігнатуші, Ю. Кондратюк, Г. Надтоки.

Наразі ґрунтовного наукового дослідження набула філософська спадщина професорсько-викладацького складу КДА, яка найбільш повно висвітлена у монографіях Н. Мозгової та М. Ткачук³. Важливим є те, що вони констатують нерозривний зв'язок між філософськими концепціями представників КДА з усталеними православними релігійними традиціями, які панували в ній наприкінці XIX – на початку XX ст. Тому цей напрямок лише доповнює наукові пошуки з вивчення релігійно-історичних студій.

Значний внесок у розкриття вагомого історичного значення КДА для становлення науково-просвітнього простору України здійснює Н. Шип⁴. Завдяки ґрунтовному історіографічному аналізу, огляду архівних та опублікованих джерел її наукові дослідження є одними з найповніших студій про КДА. Зокрема, на основі аналізу праць С. Голубєва, І. Малишевського, М. Петрова, С. Терновського, Ф. Тітова, дослідниця виокремлює основні напрямки досліджень КДА у сфері церковно-релігійної історії.

Окремі аспекти з церковно-історичної проблематики у творчості професорсько-викладацького складу КДА можна дослідити на основі спеціальних досліджень джерелознавчого характеру К. Крайнього та В. Ульяновського. У контексті вивчення історії Церковно-історичного археографічного товариства при КДА, вони приділяють значну увагу основним напрямкам наукових зацікавлень професорів-істориків С. Голубєва, М. Петрова та Ф. Тітова. Зокрема, В. Ульяновський дослідив маловідомі біографічні факти, наукові досягнення професорів, а також впорядкував та здійснив перевидання їх фундаментальних праць⁵. На особливу увагу заслуговує те, що дослідник здійснив найбільш повний історіографічний огляд наукового доробку С. Голубєва та М. Петрова, що безперечно є важливим для подальшого аналізу напрацювань представників КДА у сфері церковної історії України.

³ Мозгова Н. Г. Київська духовна академія (1819-1920). Філософський спадок / Н. Г. Мозгова. – К.: Книга, 2004. – 320 с.; Ткачук М. Київська академічна філософія XIX – початку XX ст. Методологічні проблеми дослідження / М. Ткачук. – К., 2000. – 320 с.

⁴ Шип Н. А. Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1818-1919) / Н. А. Шип. – К.: ТОВ «НВП «ІНТЕРСЕРВІС», 2010. – 436 с.

⁵ Ульяновський В. Микола Петров: портрет у часовій перспективі та різних інтер'єрах / В. Ульяновський, О. Панчук // Петров М. Скрижалі пам'яті / упор. В. Ульяновський, І. Карсим. – К., 2003. – С. 5-67.; Ульяновський В. І. Двічі професор Степан Голубєв в академічному та університетському контекстах / В. І. Ульяновський. – К.: Нац. Києво-Печерський істор.-культур. заповідник, 2007. – 360 с.

Серед сучасних дисертаційних досліджень, присвячених розгляду церковно-історичного напрямку або дотичного до нього у творчості викладачів та студентів КДА, варто відзначити напрацювання С. Білої, М. Бухальської, С. Гузенко, О. Файди та М. Федоренка.

Важливим для нашого дослідження є напрацювання О. Файди⁶, який здійснив огляд курсу церковної історії на виявлення візантиїстичних тем у наукових працях представників КДА. На думку дослідника, у здобутках КДА яскраво поєднано принципи історизму та наукової критики з вимогами дотримання «православності» у дослідженнях, особливо студентських. Саме дисертаційні роботи студентів КДА є цінним для історичної науки матеріалом, адже вони становлять одне з найбільших в Україні зібрання дослідницьких праць з історії церкви.

Одному з пріоритетних напрямків у сфері церковної історії в науковій спадщині представників КДА – давньоукраїнському православ'ю – присвячує свою дисертаційну роботу С. Гузенко. Особливу увагу дослідниця приділяє науковому доробку проф. І. Малишевського, вважаючи, що він піддав глибокому аналізу проблему взаємин Русі з християнським Сходом і Заходом. Автор дисертації переконує, що дослідження професорів КДА характеризуються пильною увагою до джерел, що обґрунтовує незаангажованість їхніх висновків⁷.

Наразі найбільш дотичною до проблематики цього дисертаційного дослідження є напрацювання С. Білої⁸, яка частково опрацювала наукову спадщину професорів та студентів КДА для дослідження унійних процесів у Київській митрополії останньої третини XVII – початку XVIII ст. Здійснений аналіз праць професорів та студентів КДА засвідчив, на думку дослідниці, тенденційність та генерування ортодоксального історіографічного напрямку, який визнавав православ'я єдиноможливою і правдивою конфесією та абсолютизував негативні наслідки поширення унії.

Загалом спеціального дослідження наукового доробку студентів та викладачів КДА із зазначеної проблематики в контексті української церковно-релігійної історії не здійснювалось. Також поза увагою сучасних науковців залишається дослідження ролі полемічного письменства в міжконфесійних відносинах православних та уніатів на сторінках наукових робіт викладачів і студентів КДА.

У підрозділі 1.2. *«Джерельна база дослідження»* подано характеристику видам джерел, які є основою дисертаційної роботи. Загалом джерельну базу дослідження можна поділити на опубліковані та неопубліковані джерела. Неопубліковані джерела представлені головним чином документами та матеріалами центральних архівів. Найважливішими з неопублікованих архівних джерел є фонди Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУ

⁶ Файда О. В. Візантиністика в Київській Духовній Академії в 1819-1919 рр.: автореф. на дис. канд. істор. наук: 07.00.06 / Львівський національний ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 21 с.

⁷ Гузенко С. М. Висвітлення проблем історії Церкви України-Русі (православ'я давньоруського періоду) на сторінках журналу «Труды Киевской Духовной академии»: автореф. на дис. канд. істор. наук: 09.00.11 / Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2001. – 20 с.

⁸ Біла С. Я. Унійні процеси в Західних єпархіях Київської митрополії (остання третина XVII – початок XVIII ст.). Історіографія проблеми: дис. канд. істор. наук: 07.00.06 / Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2004. – 238 с.

ім. В. І. Вернадського) та Центрального державного історичного архіву в м. Києві (ЦДІАК).

Першу групу джерельної бази дослідження становлять неопубліковані рукописні дисертаційні дослідження студентів КДА 40-х рр. XIX – початку XX ст., що знаходяться у фондах ІР НБУ ім. В. І. Вернадського. Дисертаційні дослідження умовно розподіляються за тематикою на богословські, історико-церковні та літературно-філософські. Серед значного масиву робіт на історико-церковну тематику до проблематики зазначеного наукового дослідження належать рукописні дисертації трьох груп: 1) дослідження, які в загальному описують проблему укладання Берестейської унії та значення полемічної літератури у висвітленні результатів її введення; 2) роботи, які предметом дослідження мають характеристику інституційного стану Київської митрополії кінця XVI ст. напередодні прийняття Берестейської унії; 3) дослідження, присвячені творчості полемістів та характеристиці полемічних творів кінця XVI – першої половини XVII ст.

Також важливим джерелом для дослідження є рукописні праці, статті та рецензії викладачів КДА С. Голубєва, Ф. Лебедінцева та Ф. Тітова, які частково присвячені проблемі укладання Берестейської унії та характеристиці полеміки навколо неї.

Другу групу неопублікованих джерел становлять статистичні та діловодні документальні джерела, пов'язані з діяльністю КДА. Широко представлені статистичні звіти, що містять вичерпну характеристику про студентів КДА: кількість, персональний склад, успішність, поведінку, наукові зацікавлення. Частково репрезентовано основні напрямки наукових зацікавлень професорів-істориків у галузі церковно-релігійного життя України.

Розгляду підлягали також рукописні виписки з книг гродських воєводств про захоплення монастирських земель часів проголошення церковної унії кінця XVI ст., які наочно репрезентували кризовий стан уніатської церкви в Речі Посполитій у перші десятиліття свого існування. Наявність цих документів у фондах КДА свідчить про наукову зацікавленість професорсько-викладацького складу проблемою введення результатів Берестейської унії.

Третя група джерел представлена опублікованими науковими працями професорсько-викладацького складу КДА на сторінках «Трудів КДА» (1860-1917 рр.), які здійснили перші спроби пошуку, аналізу і систематизації матеріалів, присвячених висвітленню проблеми укладання Берестейської унії та кризовому стану Київської митрополії кінця XVI ст.

Не менш важливим предметом наукових досліджень історичного осередку КДА стала полемічна література як важливе джерело висвітлення результатів укладання Берестейської унії. Тому джерельну базу дисертаційного дослідження доповнюють опубліковані видання полемічних творів письменників-полемістів кінця XVI – першої половини XVII ст. Таким чином, джерельна база опублікованих матеріалів сприяє розкриттю досліджуваної теми, хоча основний зміст матеріалів був залучений із досі не введених до наукового обігу архівних матеріалів. Загалом

джерельна база дослідження є цілком репрезентативною та багатовидовою. Вона сприяє досягненню поставленої мети і завдань роботи.

У **другому розділі «Київська духовна академія: історія розвитку та напрямки наукових досліджень»** простежено основні передумови становлення, етапи розвитку та наукова спадщина КДА у сфері церковної історії.

Підрозділ 2.1. *«Історичні, політичні та освітні передумови становлення КДА»* висвітлює процес становлення КДА як важливого наукового осередку вивчення історії православної церкви. Визначається важливість духовних освітніх традицій Київської братської школи (1615-1632 рр.) та Києво-Могилянської академії (КМА) (1701-1817 рр.) для обґрунтування основної місії КДА – виховання вірності православної вірі. Окрім того, у КМА були сформовані основні принципи адміністративної ієрархії, які були характерні для КДА першої половини ХІХ ст. Незважаючи на те, що КМА мала статус світського навчального закладу європейського зразка, у другій половині ХVІІІ ст. у регламентуванні навчального процесу спостерігалась тенденція до перетворення її до рівня середніх єпархіальних навчальних закладів. Абсолютизація монархічної влади в Російській імперії в економічній, культурно-освітній та духовній сферах призвела до обмеження прав і фінансових можливостей малоросійського духовенства та скасовувала монополію на привілейоване призначення вихованців КМА у зайнятті високих церковних кафедр у Великоросії. Освітня реформа 1798 р., яка регламентувала потребу в спеціалізації, використання анахронічних схоластичних прийомів у методиці викладання богословських та філософських наук, призвела до закриття КМА у 1817 р. Виникла потреба у створенні спеціалізованого вищого навчального закладу, в якому мали навчатися діти духовенства для підготовки до церковного служіння.

У підрозділі 2.2 *«Основні етапи розвитку КДА (1819-1920 рр.)»* подана загальна характеристика адміністративної, навчальної та наукової сфер діяльності КДА. Життєвий цикл академії можна розподілити на три взаємозалежні етапи: 1) період реформованої академії у 1819-1869 рр.; 2) академія за «нових статутів» (1869-1914 рр.); 3) період занепаду КДА (1914-1920 рр.). Спрямованість науково-навчальної роботи та просвітницької діяльності КДА значною мірою залежали від рішень Святішого Синоду. Перший етап розвитку КДА визначався формуванням нового академічного курсу, який тривав чотири роки й поділявся на нижче й вище відділення. Важливим моментом цього періоду було започаткування в 1860 р. друкованого наукового видання «Труди КДА», зі зміною тематичного наповнення якого можна простежити розвиток наукового процесу в КДА. Другий період існування КДА визначався постійними змінами у структурі навчального процесу: впровадження в 1869 р., а в 1884 р. скасування спеціалізацій. Унаслідок цієї реформаторської політики важливості набув «автономізаційний» рух у КДА, який розподілив професорсько-викладацьку корпорацію на «консерваторів» та «лібералів». Період 1905-1909 рр. відзначився боротьбою за легітимізацію внутрішнього самоврядування в академії, перемогу в якій отримали консервативні сили, підтримані новим статутом православних духовних академій 1910 р. Із початком Першої світової війни в 1914 р. почався занепад КДА як науково-просвітницького центру.

Підрозділ 2.3 «*Напрямки наукових пошуків професорів та студентів КДА (1840-1917 рр.) у сфері церковно-релігійної історії*» присвячено становленню та розвитку історичної науки в КДА, її основним напрямкам, зокрема у сфері церковно-релігійної проблематики. Самостійний характер історична наука в КДА набула з відкриттям окремої спеціалізованої кафедри церковної та цивільної історії (28 липня 1841 р.), першим керівником якої став митрополит Макарій (Булгаков). За час його перебування в КДА основним напрямком досліджень став домонгольський період в історії Руської церкви. Подальшу активізацію розвідок з історії Руської церкви (50-60-і рр. XIX ст.) здійснили проф. І. Малишевський та проф. Ф. Терновський. До сфери їх науково-дослідних зацікавлень належали: 1) розвиток Руської церкви за часів правління кн. Володимира; 2) розподіл церков на православну та католицьку; 3) взаємовідносини Руської православної церкви з Константинополем; 4) внутрішньоцерковне становище Київської митрополії за час її перебування в Литовсько-Польській державі. Найбільшого розквіту церковно-історична школа отримала із заснуванням при КДА Церковно-історичного та археологічного товариства, активними членами якого стали професори С. Голубев, В. Завітневич, М. Петров та Ф. Тітов. Різноманітність їх наукових пошуків у сфері церковно-релігійної історії репрезентуються на сторінках «Трудів КДА». Зокрема, найбільш обговорюваними проблемами були: 1) розвиток церковних інституцій Київського духовного навчального округу; 2) становлення КДА та її просвітницька діяльність для утвердження православ'я; 3) історія християнства та роль православ'я в ньому; 4) історія Руської православної церкви у взаємозв'язках з католицькою та уніатською церквами, релігійними сектами та протестантськими громадами.

Третій розділ «Дискусії щодо унійних процесів кінця XVI – першої половини XVII ст. у роботах викладачів та студентів КДА» присвячено розгляду причин інституційного занепаду Київської митрополії православної церкви кінця XVI ст., оцінці введення унії як реформи церковного устрою митрополії, а також аналізу діяльності уніатської церкви у першій половині XVII ст. Підрозділ 3.1. «*Розгляд внутрішнього стану Київської митрополії православної церкви кінця XVI ст.: причини інституційного занепаду*» пропонує розгляд внутрішньо-інституційного та правового становища Київської митрополії православної церкви за часів її перебування у складі Польсько-Литовської держави, що були важливим предметом наукових зацікавлень професорсько-викладацького складу та студентства КДА. Присвячуючи обраній темі окремі наукові студії та спеціальні дослідження, київські академісти, на основі документальних джерел, здійснили детальний аналіз усіх аспектів церковного устрою митрополії. Зокрема, її ієрархія мала негнучкий та жорсткий характер, важливе значення мали колегіальні органи правління – собори та крилоси. Однак Київська митрополія на кінець XVI ст. стала недієздатним та формальним утворенням. Основні причини введення православної церкви в такий інституційний кризовий стан, на думку більшості представників КДА, були спричинені зовнішніми політичними чинниками експансійного характеру. Перш за все, результати впровадження в дію рішень політичних уній – Кревської, Городельської та Люблінської – посилили вплив католицизму як державної релігії та започаткували практику надання православній

церкві другорядної ролі. Не менш вразливим для інституційного стану православної церкви став її розподіл у XV ст. на Московську та Київську митрополію, що підсилило втручання світської влади до справ церковних. Відповідно, третьою причиною церковного занепаду стало зловживання правом «подавання хлібів духовних» литовсько-польською шляхтою. Наступну причину представники КДА вбачали в захопленні польсько-литовської шляхти протестантською ідеологією, яка наполягала на обмеженні влади церкви і духовенства. Та найбільш обговорюваною проблемою для опису інституційного стану Київської митрополії православної церкви стала активна просвітницька діяльність католицьких орденів на території Речі Посполитої.

Водночас київські академісти не надавали належної уваги таким причинам інституційного занепаду Київської митрополії, як неспроможність вищих духовних ієрархів самотійно керувати внутрішньоцерковними справами у формі скликання соборів та нехтування константинопольських патріархів своїми обов'язками щодо Руської православної церкви.

У підрозділі 3.2. *«Оцінка введення унії як потреби реформування церковного устрою у Київській митрополії»* розглянуто основні аспекти трактування Берестейської унії студентами та викладачами КДА. Можна констатувати, що факт укладання церковної унії ними розглядався як: 1) закономірний результат, який планомірно досягався польським урядом для реалізації власних політичних цілей; 2) остаточна мета активної пропаганди єзуїтів. На переконання представників КДА, ідея Берестейської злуки була продиктована цілеспрямованою політикою польського уряду без врахування кризової складової в інституційному стані Київської митрополії, мала «камерний» характер та лише очікувала на слушний момент для свого звершення. Також вона стала важливим інструментом для розширення сфери впливу католицизму на Схід. Цьому сприяла як діяльність представників вищого православного церковного духовенства, так і просвітницько-благодійна діяльність єзуїтів.

Основну причину, яка викликала потребу в Берестейській унії, представники КДА вбачали у незадовільному моральному та освітньому стані православного духовенства. Тому факт укладання унії трактувався ними хоча і незаконним, але цілком виправданим процесом радикального виведення православної церкви з кризи.

Підрозділ 3.3. *«Аналіз діяльності уніатської церкви в першій половині XVII ст.»* присвячено характеристиці ролі та надбанням уніатської церкви в наукових творах професорів та студентів КДА. Сповідуючи православну традицію, представники КДА критично поставилися до основних аспектів діяльності уніатської церкви. Значний акцент було зроблено на несамостійному статусі церкви, що проявлявся у: 1) копілятивності побудови церковної ієрархії як з православного, так і католицького досвіду; 2) підпорядкованості уніатської церковної ієрархії санкціям римсько-католицької церкви та світської влади польського королівського уряду; 3) відсутності можливості легітимізації власних церковно-майнових питань у польському сеймі.

Окрім того, що духовенство новоствореної церкви перебувало в безправному становищі, воно ще більше страждало від неосвіченості та аморальності. Водночас реформаційні заходи освітньо-морального характеру, впроваджені уніатськими митрополитами, представники КДА розглядали як важливий крок до поліпшення становища уніатської спільноти.

Така позиція представників КДА, яка була продиктована упередженням ставленням до унії та уніатської церкви, не отримала належної підтримки у сучасних дослідників церковно-релігійного життя українців кінця XVI – першої половини XVII ст.

Четвертий розділ «Значення полемічного письменства для характеристики унійних процесів у наукових розвідках викладачів та студентів КДА» розкриває погляди представників КДА на роль полемічної літератури у міжконфесійній боротьбі кінця XVI – першої половини XVII ст. та висвітлює питання щодо формування ними стереотипів «прогресивних» і «тенденційних» полемістів. У підрозділі 4.1. *«Полемічна література як метод міжконфесійної боротьби: етапи розвитку та тематично-змістове наповнення»* зазначено, що полеміка, спрямована проти латинства та протестантизму, була одним з основних об'єктів наукових зацікавлень професорів КДА С. Голубєва, В. Завітневича, І. Малишевського та М. Петрова. Загалом, професори та студенти КДА полемічне письменство розглядали, по-перше, як важливе історичне джерело для дослідження інституційного стану православної та уніатської церков на території Речі Посполитої, по-друге, як цивілізаційний спосіб протесту православної церкви проти результатів уведення унії, по-третє – полемічна література була джерелом дослідження морального та просвітницького рівня апологетів і супротивників унійних процесів.

Важливе значення для науковців КДА мала характеристика тематичного наповнення полемічної літератури. Вони виокремлювали в полеміці постійні та тимчасові теми. До постійних елементів зараховували богословську складову (суперечки щодо вчень та обрядів, питання про примат Папи Римського тощо). Історичні події, що характеризували казуальну площину Берестейської унії, належали до змінних тем. Пріоритетність використання одних тем над іншими в полемічних творах залежала від часу їх створення та поширення.

Підрозділ 4.2. *«Формування стереотипів «прогресивних» та «тенденційних» полемістів у творах студентів КДА»* присвячено розгляду позитивної та негативної аргументації, сформованої представниками КДА для обґрунтування «прогресивності» православних полемістів. Позитивна аргументація пов'язана з питанням інтенсифікації розвитку православної науки та писемності від «начотного» до «учотного» рівня, а також із вибором православними полемістами методу ведення дискусії у формі письмового емоційного переконання. Зокрема, серед основних переваг православної полеміки студенти КДА визнавали її народний характер, драматизм викладу матеріалу, ригоризм та поступове зниження агресивності тону у викладі спірних питань.

Негативним аргументом на захист православної полеміки стало спростування важливості та об'єктивності уніатської полемічної літератури. Водночас київські

академісти не здійснили належного аналізу полемічної спадщини уніатів. Нечисленні спеціалізовані наукові роботи, присвячені характеристиці уніатських полемічних творів, в основному містять загальну інформацію про історичні умови написання, гіпотези щодо авторства та переписаний текст самого твору. Необ'єктивність у ставленні представників КДА до уніатської літератури можна простежити також на прикладі характеристики творчості тих полемістів, які певний час були апологетами православ'я, але згодом перейшли в уніатство.

У **висновках** підбито підсумки дослідження, викладено його результати, основний зміст яких виноситься на захист:

1. Спадщину КДА другої половини ХІХ – початку ХХ ст. системно почали вивчати нещодавно, але результати сучасних досліджень показали, що значення цього навчального закладу потрібно оцінювати не лише у філософсько-богословському, але й церковно-історичному контексті. Перш за все, в академії неодноразово здійснювались спроби спеціального вивчення різних аспектів української церковної історії. По-друге, значна кількість вихованців КДА присвячувала власні наукові дисертаційні роботи цій проблематиці. По-третє, високий науковий інтерес до церковно-історичної тематики обґрунтовувався активною дослідницькою та видавничою діяльністю професорсько-викладацького складу в форматі функціонування Церковно-історичного та археологічного товариства при КДА.

2. Важливим предметом наукових пошуків професорів та вихованців КДА у сфері церковно-релігійної історії став розгляд незадовільного інституційного становища Київської митрополії православної церкви кінця ХVІ ст. На думку більшості академічних дослідників, основні причини введення митрополії в кризовий стан варто шукати в зовнішніх чинниках: результати впровадження рішень політичних уній у Польсько-Литовській державі, розподіл Руської церкви на дві митрополії та активна діяльність єзуїтів і протестантських сект. Представники КДА не надавали належної уваги внутрішнім чинникам інституційного занепаду Київської митрополії: неспроможності вищих духовних ієрархів самостійно керувати внутрішньоцерковними справами у формі скликання соборів та нехтування константинопольських патріархів своїми обов'язками щодо Руської православної церкви.

3. Не менш активно професорсько-викладацький склад і студентство КДА розглядали факт здійснення та наслідки укладання Берестейської унії для подальшого існування православної церкви. На їх переконання, унія мала непартикулярний характер та приймалась без урахування кризової складової в інституційному стані Київської митрополії. Перш за все, вона стала інструментом для розширення сфери впливу католицизму та польського уряду на Схід. Водночас Берестейську унію представники КДА все ж визнавали як спробу вивести православну церкву з моральної та освітньої кризи. Запропоновані аргументи на значення церковної унії кінця ХVІ ст. переконують у тенденційності поглядів представників КДА на досліджувану проблематику. На це є низка об'єктивних причин. По-перше, КДА була в підпорядкуванні Святішого Синоду та не могла займати позицію, протилежну ортодоксально православній. По-друге, київські

дослідники кінця ХІХ ст. не мали змоги працювати зі значним масивом документальних джерел, що висвітлював би неправославну позицію на міжконфесійні процеси в Речі Посполитій.

4. Незадовільну характеристику в роботах викладачів та студентів КДА отримала уніатська церква. З їхньої точки зору, вона була недієздатним та несамотійним утворенням завдяки комплітивності побудови церковної ієрархії з католицького досвіду, підпорядкованості санкціям польського королівського уряду та відсутності можливості легітимізації власних церковно-майнових питань у польському сеймі. У роботах студенти КДА приділяли увагу активній просвітницько-реформаторській діяльності митрополитів Іпатія Потія та Йосафа Рутського, які, однак, не спромоглися подолати неосвіченість серед уніатського духовенства. Запропоновані київськими академістами тези не витримують критики сучасних досліджень. Зокрема, діяльність уніатського ордену василіан у просвітницько-видавничій та адміністративній сферах суттєво поліпшили внутрішньоінституційний стан уніатської церкви в другій половині ХVІІ – першій половині ХVІІІ ст.

5. У наукових розвідках професорів та студентів КДА виняткового значення набула тема полемічного письменства довкола унійних процесів кінця ХVІ – початку ХVІІ ст. Полемічна спадщина розглядалась ними як: історичне джерело для дослідження інституційного стану православної та уніатської церков в Речі Посполитій; метод протесту православної церкви проти результатів введення унії; джерело дослідження морального та просвітницького рівня захисників і супротивників унійних процесів. Також представниками КДА було здійснено один із перших наукових аналізів змістово-тематичного наповнення православної та уніатської полемічної літератури.

6. Визначальною характеристикою наукових досліджень вихованців КДА став поділ полемічної спадщини на «тенденційну» (уніатську) та «прогресивну» (православну). Тенденційність уніатської полемічної літератури визначалася її упередженістю у висвітленні питань, пов'язаних із прийняттям унії, залежністю від католицько-єзуїтської полеміки та несприйняттям основною частиною населення Речі Посполитої. Водночас при аргументації висловлених тез представники КДА не здійснювали належного аналізу полемічної спадщини уніатів та цілеспрямовано зазначали про прогресивний розвиток православної полемічної літератури першої половини ХVІІ ст.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у наукових фахових виданнях

1. Охріменко Г. В. Відображення інституційної кризи Київської митрополії православної церкви в українсько-білоруській полемічній літературі кінця ХVІ – першої половини ХVІІ століття [Текст] / Г.В. Охріменко // Слов'янський вісник: збірник наукових праць / гол. ред. проф. С. С. Троян. – Рівне, 2011. – Вип.13. – С. 93-96. – (Серія «Історичні та політичні науки»)

2. Охріменко Г. В. Джерела для вивчення питання укладання Берестейської унії та полеміки щодо неї: на основі наукових досліджень представників Київської духовної академії [Текст] / Г. В. Охріменко // Наукові записки: збірник наукових праць / Національний університет «Острозька академія»; ред. кол. С. І. Жилук, П. М. Кралюк, В. К. Баран та ін. – Вип. 6. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. – С. 231-240. – (Серія «Історичне релігієзнавство»).

3. Охріменко Г. В. Значення полемічної літератури для характеристики унійних процесів кінця XVI – першої половини XVII століття (на основі наукових розвідок студентів і професорів Київської духовної академії) [Текст] / Г. В. Охріменко // Слов'янський вісник: збірник наукових праць / гол. ред. проф. С. С. Троян. – Вип. 14. – Рівне, 2012. – С. 75-77. – (Серія «Історичні та політичні науки»).

4. Охріменко Г. В. Берестейська унія 1596 року в роботах викладачів та студентів Київської духовної академії: причинно-наслідковий аспект [Текст] / Г. В. Охріменко // Гілея: науковий вісник / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова; ред. кол. І. Н. Войцехівська, Б. М. Гончар, І. І. Дробот та ін. – К., 2013. – № 68. – С. 199-203.

5. Охріменко Г. В. Наукові пошуки професорів та студентів Київської духовної академії у сфері церковно-релігійної історії [Текст] / Г. В. Охріменко // Наукові записки: збірник наукових праць / Національний університет «Острозька академія»; ред. кол. С. І. Жилук, П. М. Кралюк, В. К. Баран та ін. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 7. – С. 195-203. – (Серія «Історичне релігієзнавство»).

Статті та тези виступів на конференціях

1. Охріменко Г. В. Криза етико-моральних цінностей в період міжконфесійної боротьби епохи Відродження крізь призму полемічних творів представників Острозького культурно-освітнього осередку кінця XVI – початку XVII ст. [Текст] / Г. В. Охріменко // Традиція і культура : минуле, теперішнє та майбутнє: когерентність в історії : матеріали міжнародної наукової конференції (12-13 грудня 2008 р.; Київ) / Асоціація «Новий Акрополь». – К., 2008. – Ч.2. – С. 21-24.

2. Охріменко Г. Моральна свобода та відповідальність в релігійній полеміці представників Острозького культурно-просвітнього осередку кінця XVI – початку XVII ст. [Текст] / Г. Охріменко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету (на пошану проф. С. С. Трояна). – Рівне, 2009. – Вип. 17. – С. 191-195.

3. Охріменко Г. В. Релігійно-моральний аспект в українській полемічній літературі кінця XVI – початку XVII ст.: історико-культурні передумови формування [Текст] / Г. Охріменко // Слов'янський вісник: збірник наукових праць / гол. ред. проф. С. С. Троян. – Рівне, 2009. – С. 21-28. – Вип. 8. – (Серія «Історичні та політичні науки»).

4. Охріменко Г. В. Основні тематичні блоки відображення кризових явищ Київської митрополії Православної церкви в українсько-білоруській полемічній літературі кінця XVI – першої половини XVII ст. [Текст] / Г. В. Охріменко // Наукові записки: збірник наукових праць / Національний університет «Острозька академія»; ред. кол. С. І. Жилюк, П. М. Кралюк, В. К. Баран та ін. – Острог, 2011. – Вип. 5. – С. 142-149. – (Серія «Історичне релігієзнавство»).

5. Охріменко Г. В. Православно-католицька полеміка кінця XVI ст. у питанні морально-релігійних проблем в умовах укладання Берестейської унії 1596 року на прикладі творів «Про єдність Церкви Божої під одним пастирем» Петра Скарги та «Апокрисис» Христофора Філалета» [Текст] / Г. Охріменко // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. – Львів : Логос, 2011. – Кн. I. – С. 46-53. – Бібліогр. : С. 52-53.

6. Охрименко А. Формирование стереотипов «прогрессивных» и «тенденциозных» полемистов в научных работах представителей Киевской духовной академии [Текст] = The formation of stereotypes of the progressive and tendentious polemist in scientific works of the representatives of Kiev Theological Academy [Text] / А. Охрименко // Scientific letters of Academic Society of Michal Baludansky / Ed. Dr. h.c. M. Varchola. – Kosice (Slovakia). – Vol. 1, No 3/2013. – P.47-50.

АНОТАЦІЯ

Охріменко Г. В. Висвітлення проблеми укладання Берестейської унії та полеміки щодо неї у роботах викладачів та студентів Київської духовної академії – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство (історичні науки). – Національний університет «Острозька академія». – Острог, 2013.

У дисертації представлено результати комплексного історико-релігієзнавчого дослідження поглядів викладачів та студентів КДА другої половини XIX – початку XX ст. щодо проблеми укладання Берестейської унії та полеміки щодо неї. Визначено основні етапи становлення КДА, а також напрямки наукових пошуків її професорсько-викладацького складу та студентства у сфері церковно-релігійної історії. На основі ґрунтовного опрацювання архівних джерел та відповідної наукової літератури з'ясовано використання представниками КДА причинно-наслідкового аналізу на розгляд значення Берестейської унії для розвитку православної церкви кінця XVI – початку XVII ст. Проаналізовано погляди київських академістів на основні причини інституційного занепаду Київської митрополії православної церкви кінця XVI ст., на факт здійснення та наслідки укладання Берестейської унії для подальшого існування митрополії. Представлено аргументи критичного бачення представників КДА на діяльність уніатської церкви у першій половині XVII ст.

Обґрунтовано важливість дослідження полемічної літератури викладачами та студентами КДА як повноцінного історичного джерела вивчення причин введення Берестейської унії та її наслідків. Досліджено формування історичних стереотипів «прогресивних» та «тенденційних» полемістів у наукових роботах студентів КДА.

Ключові слова: Київська духовна академія, Берестейська унія, Київська митрополія, уніатська церква, полемічна література.

АННОТАЦИЯ

Охрименко Г.В. Отображение проблемы заключения Брестской унии и полемики по ней в работах преподавателей и студентов Киевской духовной академии – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 09.00.11 – религиоведение (исторические науки). – Национальный университет «Острожская академия». – Острог, 2013.

В диссертации представлены результаты комплексного историко-религиоведческого исследования взглядов преподавателей и студентов КДА второй половины XIX – начала XX в. по проблеме заключения Брестской унии и полемики по ней. Определены основные этапы становления КДА, а также направления научных поисков ее профессорско-преподавательского состава и студенчества в сфере церковно-религиозной истории. В академии неоднократно предпринимались попытки специального изучения различных аспектов украинской церковной истории. Значительное количество ее воспитанников посвящало собственные научные диссертационные работы этой проблематике.

На основе тщательного исследования архивных источников и соответствующей научной литературы выяснено использования представителями КДА причинно-следственного анализа на рассмотрение значение Брестской унии для развития православной церкви конца XVI – начала XVII в. Проанализированы взгляды киевских академистов на причины институционального упадка Киевской митрополии православной церкви конца XVI в. По мнению большинства академических исследователей их следует искать во внешних факторах. Кроме того профессорско-преподавательский состав и студенты КДА рассматривал факт осуществления и последствия заключения Брестской унии для дальнейшего существования православной церкви. По их убеждению уния имела непартикулярный характер и принималась без учета кризисной составляющей в институциональном состоянии Киевской митрополии. Брестская уния представителями КДА все же признавалась как радикальная закономерность вывода православной церкви с нравственного и образовательного кризиса.

Представлены аргументы критической оценки представителей КДА на деятельность униатской церкви в первой половине XVII в. Униатська церковь в их убеждениях была недееспособным и несамостоятельным образованием по причинам компилятивности построения церковной иерархии с католического опыта и подчиненности санкциям польского королевского правительства. В работах студентов КДА достаточно подробно описано попытки иерархов униатской церкви внедрить меры для преодоления церковного кризиса.

Обоснована важность исследования полемической литературы преподавателями и студентами КДА как полноценного исторического источника изучения причинно-следственного значение Брестской унии. Полемическое

наследие рассматривалось ими как цивилизованный метод протеста православной церкви против результатов введения унии.

Исследовано формирование исторических стереотипов «прогрессивных» и «тенденциозных» полемистов в научных работах студентов КДА. Однако, при аргументации высказанного тезиса, представители Киевской академии не совершали должного анализа полемического наследия униатов и целенаправленно отмечали прогрессивное развитие православной полемической литературы первой половины XVII в.

Ключевые слова: Киевская духовная академия, Брестская уния, Киевская митрополия, униатская церковь, полемическая литература.

SUMMARY

Okhrimenko G. V. Union of Breast and Its Discussion in Works by Professors and Students of Kyiv Theological Academy. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in History. Speciality 09.00.11 – Religious studies. - National University of Ostroh Academy. – Ostrog, 2013.

The dissertation presents a comprehensive historical analysis of professors' and students' opinion at Kyiv Theological Academy of late 19th – early 20th century as regards the signing of the Union of Breast and the related arguments. The researcher maps out major stages of formation of Kyiv Theological Academy, as well as discusses scientific work by its students and professors in the field of history of religion. Upon the comprehensive review of archives and other relevant literature, the researcher examines the cause-and-effects methods used by representatives of Kyiv Theological Academy in determining the impact of the Union of Brest on the development of the Orthodox Church in late 16th – early 17th century. The dissertation also discusses views by Kyiv's academicians regarding the decadence of the Kyiv metropolitanate of the Orthodox Church, as well as the implications of the Union of Brest on the further existence of the metropolitanate. It also offers critical arguments by Kyiv Theological Academy's representatives on the Union Church's functioning in early 17th century.

The dissertation establishes the importance of polemic literature research by professors and students of Kyiv Theological Academy, as such research can serve a full-fledged historical source for analyzing implications of the Union of Brest. The researcher also scrutinizes the historical stereotypes associated with the «progressive» and «tendential» polemics in scientific works by students of Kyiv Theological Academy.

Key words: Kyiv Theological Academy, the Union of Brest, Kyiv metropolitanate, Union Church, polemic literature.